

ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:2 – Sayı:5 - Ağustos 2018

koynunda büyüdüük

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi - ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi

Yıl / Year: 2 – Sayı / Issue: 5 - Ağustos / August 2018

ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

Sahibi / Owner: İshak KÜÇÜKYILDIZ

Genel Yayın Yönetmeni/General Director: Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI

Genel Koordinatör/Administrative Coordinator: Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Okt. Pir Murat SİVRİ

Editör / Editor: İshak KÜÇÜKYILDIZ

Yardımcı Editörler/Asistant Editors: Murat SİVRİ

Sedat BİLİCİ

Muhammed İkbal TEPELER

Tasarım / Desing:sm[art]

**Reklam ve Halkla İlişkiler/Marketing and Public Relations: Yunus İÇYAR
Murat ÖZTÜRK**

**Yönetim Yeri / Contact Şükrüpaşa Mah / Şükrüpaşa Yapı Koop. / İ Blok / No: 1 Ya-
kutiye / ERZURUM**

Telefon/Phone: 05427925832 - 05318815771

E- Posta / E- Mail: anasaydergisi@hotmail.com

Genel ağ/Web: http://dergipark.gov.tr/anasay

Hazırlık / Preparation: sm[art]

Telefon/Phone:

Baskı / Print:

Baskı Tarihi / Print Date: Ağustos / August 2018

Baskı Yeri / Print Adress:

Ulusal Hakemli bir dergidir. Yılda 4 sayı yayımlanır. Dergide kuramsal ve uygulamalı özgün araştırma, inceleme, derlemeler ve kitap tanıtımlarına yer verilecektir. Dergide yayımlanan makalelerden yazarları sorumludur.

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet BEŐE - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami DURMUŐ - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal POLAT - Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Metin BAYRAK - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Hanifi PALABIYIK- Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan DURAK - İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN - Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĐLU - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Sakıp Selçuk GÜNAY- Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE - İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Őeyhmus Recai TEKOĐLU – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ - Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Anıl YILMAZ - Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Ethem ÇAKIR - Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR - Erzincan Üniversitesi
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN- Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ümit KILIÇ - Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL - Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülnur AYDIN - Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN - GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Suat VURAL - Ardahan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ő. Mustafa ERSUNGUR - Atatürk Üniversitesi

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR- Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN- Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Şükrü NİŞANCI - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal BAKIR- Erzurum Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ümit KILIÇ- Atatürk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt COŞKUN- Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ- Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sacit UĞUZ- Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf PUSTU- Gazi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zülfıye KOÇAK- Bitlis Eren Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Qari feriaghun BATOOR	13
AFGANİSTAN'DA CUMHURİYETİN KURULUŞU	
Ömer DÖŞEMETAŞ.....	33
SADRAZAM LÜTFİ PAŞA'NIN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ	
Ezgi ZENGİN	51
LOUIS ALTHUSSER'İN DÜŞÜNCESİNDE İDEOLOJİ, ÖZNE VE BİLİNÇ İLİŞKİSİ	
İlyas AK.....	71
MUSTAFA ÇOLAK, KOMİTENİN RUHU TALAT PAŞA, YEDİTEPE YAYINEVİ, İSTANBUL 2018, 388 S.	

LOUIS ALTHUSSER'İN DÜŞÜNÇESİNDE İDEOLOJİ, ÖZNE VE BİLİNÇ İLİŞKİSİ

IDEOLOGY, SUBJECT AND CONSCIOUSNESS RELATIONSHIP IN LOUIS ALTHUSSER'S THOUGHTS*

Ezgi ZENGİN**

ÖZET

İdeoloji ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda Althusser önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Althusser'in sistematığı ideolojiyi, hem oluşumu hem sonuçları hem de etkileri bakımından diğerlerinden farklı bir yere oturtmaktadır. Althusser ideolojisini Marx'ın ideolojisi ile karıştıran ve daha da ileri giderek onu altyapıya indirgeyen yanlış görüşlere karşı çıkmaktadır. Althusser'e göre ideoloji tüm varoluşunu yaşam pratiğinden almaktadır ve ideoloji yaşananın bir aynasıdır. Dolayısıyla, ideoloji her yerdedir.

Bu çerçevede makalede Louis Althusser'in düşüncesi temelinde ideoloji kavramına bakış açısı, özne ve bilinç ilişkisi, doğumunun tasarlanmasından itibaren ideolojiye maruz kalan öznenin bilincini geliştirmesinin olanaklı olup olmadığı tartışılmaktadır.

Althusser'in bakış açısını anlaşılır biçimde açıklamaya çalışan bu makalede, düşünürün konuyla ilgili eserleri ve makalelerine başvurulmuştur.

Anahtar Kavramlar: Louis Althusser, İdeoloji, Bilinç, Özne

* Makale Geliş Tarihi: 26.06.2018 Makale Kabul Tarihi: 10.08.2018

** Kırklareli Üniversitesi Öğretim Görevlisi, ezgizengin@klu.edu.tr

ABSTRACT

Althusser takes an important place in academic studies on ideology. Because Althusser's systematic places ideology at a position somewhat different from others in terms of both its formation and its consequences as well as its effectiveness. Althusser opposes those who confuse his ideology with Marx's ideology and go further and degrade it into the substructure. According to Althusser, ideology takes all of its existence from the life practice and ideology is a mirror of life. Hence, ideology is at everywhere.

Within this framework, in this article, Althusser's approach to ideology concept, subject and consciousness relationship, whether it is possible or not to develop the consciousness of subject which has been exposed to ideology as of the designation of its birth are discussed on the basis of his thought.

In this article, which attempts to explain Althusser's point of view in a clear way, works and articles of the thinker related to the subject have been referred.

Key Concepts: Louis Althusser, Ideology, Consciousness, Subject

GİRİŞ

Bu makalede Althusser'in perspektifinden ideoloji kuramı, özne ve bilinç ilişkisi ve ideolojiye maruz kalan bireyin özerkliğinin olanaklılığı tartışılmaktadır.

Çağımızın en önemli düşünürlerinden biri olan Louis Althusser 16 Ekim 1918 tarihinde Cezayir'de dünyaya gelmiştir. Annesi Althusser'e savaşta ölen nişanlısının adı olan Louis ismini uygun görmüştür. Ancak Althusser, "... daha bebeklikten itibaren annemin kafasında sevgi olarak hiç ölmeyen bir adamın adı uygun görüldü bana: bir ölünün adı (Althusser 1996: 59)" diyerek bu ismi kabullenmediğini ve bu sebeple annesi için aslında bir özne olduğunu belirtmektedir. Çocukluğundan itibaren zor günler geçiren Althusser için annesinin hem kendisi hem de kardeşi üzerinde kurduğu hâkimiyet ve baskıcı davranışlar da onun aileyi devletin en önemli ideolojik aygıt olarak görmesine neden olmuştur. Bu sebeple Althusser, çok sevdiği eşi Héléne'i öldürdüğünde aslında bilinçaltında kendine duyduğu nefreti öldürmek istediğini ifade etmektedir. Ancak Althusser için Héléne'in ölümü beraberinde kendisi için psikolojik ölümü getirmiştir.

Althusser'in geleceğe dair ümidini koruyup korumadığı ile ilgili görüşleri de ilgi çekici bir noktadır. Althusser, devrimin gündemde olduğunu düşünerek; *“Yüzyıl içinde, hatta belki de elli yıl içinde, dünyanın çehresi değişmiş olacaktır: Devrim yeryüzünde üstün çıkacaktır”* (Althusser 2005: 134) diyen ve 1968 Mayıs olaylarını önemli bir ön kesit olarak gören bir filozoftur. Aynı zamanda yalnızlık içerisinde ölümle karşılaşan yaşlı bir insanla ilgili olarak da *“toplumu değiştirdiğimizde böyle şeyler bir daha olmayacak”* (Althusser 1996: 358) diyebilecek kadar da kendinden emin ve güven verici konuşabilmektedir. Bununla birlikte devrimin gündemde olduğunun sinyalleri verilmesine rağmen Althusser, bunun sadece bir olasılık olduğunu belirterek *“bu durumun henüz uzağında”* (Althusser 2005:125) diyerek de durumu dengeleyebilmektedir. Elbette ki bu tespitler, Althusser'in perspektifinde yeni bir dünyanın kuruluşunun hangi imkânları yaratacağı sorusuna yanıt verebilecek nitelikte değildir. Ancak yazılarındaki bu ayrıntılar Althusser'in kendi kuramını oluştururken nasıl bir ruhsal durum içerisinde olduğu ile ilgili okuyuculara ışık tutabilecek niteliktedir.

Althusser'in felsefesinde ideoloji kuramı *“bireylerin var oluş koşulları ile kurdukları hayali ilişkinin tasarımılanması”* (Mandel, Lövy ve Bensaïd 2010: 205) tezi üzerine oturtulmaktadır. Gerçekliğin de içerisinde bulunan bir temsil sistemi olarak ideoloji, bireyin (öznenin) kendi özneliği çerçevesinde kurulmaktadır. Althusser, ideolojiyi üst yapı ile ilişkilendirerek altyapıdan görece uzaklaştırmaktadır. Bunlara ek olarak yeniden üretim olarak nitelendirdiği pratikler üzerinden açıkladığı ideolojinin toplumsal yapının sürekliliği için ne kadar önemli ve etkili olduğunu gerekçeleriyle açıklamaktadır.

Althusser'in ideoloji ve özne kuramlarında Lacan ve Freud'un kuramlarından oldukça etkilendiği görülmektedir. Ayrıca dönemin yapısalcılık akımının temsilcileri olan Roland Barthes, Roman Jacopson, Levi Strauss'un da Althusser üzerinde etkisi vardır (Batuş 2011: 96). Tüm bu düşünürlerin etkisine rağmen Althusser, Marksizmi epistemolojik olarak eleştirel bir bakış açısı ile yeniden okumuş ve Marksizme karşı savaş açmıştır. Çünkü Althusser için toplumsal bir oluşumun kuramsal çözümlenmesinin yapılabilmesi için Marksist felsefe Hegel diyalektiğinden ayrılmalıdır. Bu ayrılma ile Hegel felsefesinin yapısal bir dönüşümüne de gönderme yapmaktadır. Keza Althusser ideoloji ile birlikte Marx'ın Alman İdeolojisi adlı eserinde sunduğu “yanlış bilinç” teorisinden uzaklaşarak çok daha kapsamlı bir ideoloji sorunsalı ortaya koymaktadır.

Althusser öznenin üretimini ise; özne olarak bireylerin ideoloji içerisinde çağrılma ile kurulduğu ve Devletin İdeolojik Aygıtları vasıtasıyla bireylerin sadece çalışırken değil aynı zamanda boş zamanlarında da özne olarak var oldukları ile açıklamaktadır. Dolayısıyla Althusser için ideoloji ve özne birbirlerinin tamamlayıcısıdır.

Althusser ideolojiyi tarihsiz olarak ifade etmektedir. Ona göre ideoloji tarihin ötesinde ve bilinç dışıdır. Bu sistem içerisinde daha doğmadan önce bile özne olarak konumlandırılan birey, korkunç derecede ideolojiye maruz kalmaktadır. Buna karşın birey toplum içerisindeki konumunu ve yerini yine ideoloji içerisinde anlayarak devrimci bilinç geliştirmektedir. İdeolojinin kurucusu olarak nitelendirilen özne kendisine dayatılanların farkına da sadece eleştirel düşünce sayesinde varabilmektedir. Bu sebeple Althusser, öznelerin özgürleşmesinin tek yolunun eleştirel düşünce olduğu ve bunun da bilimle gerçekleştiğinin altını çizmektedir.

Bu bağlamda çalışmada bireylerin ideoloji ile kurdukları ilişki, öznenin ideoloji içerisinde nerede konumlandığı, öznelerin bilinçlerini geliştirme sorunları, özne ve ideoloji arasında nasıl bir ilişki olduğu sorularına yanıt aranmaktadır.

Althusser'de İdeoloji Anlayışı

Birçok Marksist teorisyen Marx'ı okuyup ideolojiyi kendi perspektiflerinden farklı farklı yorumlamışlardır. Özellikle de Lenin, Gramsci, Althusser ve Frankfurt Okulu kuramcıları... Althusser'i ideoloji tanımlamasında diğer Marksist teorisyenlerden ayıran nokta ise; Marx'ın Alman İdeolojisi adlı eserinde ilk kez ortaya attığı “yanlış bilinç” tanımlamasından öte aslında ideolojinin bilinçaltında yapılandığını iddia etmesidir. Althusser'e göre ideoloji toplumsal bir “yapıdır” (Balibar 1991: 48) ve ona göre ideolojinin yapısı Lacan ve Freudcu bilinçaltı teorisiyle ilişkilidir.

Althusser, ideoloji tanımlamasında özellikle Alman İdeolojisinde yer alan “yanlış bilinç” ve Kapital'de ortaya atılan “meta fetişizmi” kavramlarını merkeze almaktadır. Bu iki kavramdan hareketle o, ideoloji düşüncesini “*bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları hayali ilişkinin tasarılanması*” tezi üzerine oturtmaktadır (Althusser 2014: 69). Althusser bu tez ile ideolojiyi “gerçek” ve “hayal” arasındaki ilişki üzerinden tanımlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bu tezde ideoloji kendi öznelliği üzerine kurulmaktadır ve dünya gö-

rüşleri büyük ölçüde gerçek değil; hayalidir. Bu tanımlama ideolojinin öznel olmadan anlaşılabilmesini olanaksız kılmaktadır. Çünkü ideolojinin taşıyıcısı öznelendir ve ideolojiler öznel üzerinden yeniden üretilmektedirler. Bu yeniden üretim sürecinde öznelin tekrardan var olabilmesi için ideoloji, insanların tüm etkinliklerine sızmakta ve kaymaktadır (Althusser 2004a: 104). O halde ideolojiyi bir yanılsama olarak tanımlamak mümkün değildir. Aksine gerçekte tam olarak bir uyum sağlayamayan öznenin özneliği ile kurulan anlam bütünüdür. Eğer ideoloji gerçekte kurulan imgesel bir ilişkiyse, bu imgesel ilişkinin kendisi de hayali tasarım içerisinde meydana gelir. Diğer bir ifadeyle ideoloji somut olarak kendini devlet aygıtlarının pratiklerinde bulmaktadır.

Bu sebeple Althusser açısından Marksist teorisyenlerin “ideoloji” kavramının hangi gerçekliği taşıdığı tartışması önemli bir noktadır. Çünkü o, “... *verili bir toplumun bağrında tarihsel bir varoluş ve pratik rollerle donatılmış temsil sistemi* (Althusser 1996: 280)” olarak ideoloji’nin kökeni ile ilgili Marksist bir “kuramın” tarihsel olarak henüz oluşmadığını ve kendisinin de ideoloji kuramının temellerini atmaya çalıştığını belirtmektedir.

Marksist teorisyenlere göre ideoloji, toplumsal bütünlüğün organik parçasıdır. Öyle ki toplumlar ideoloji olmadan nefes alamaz, varlıklarını sürdüremezler. Bu sebeple ideoloji, toplumsal gerçekliği “toplumsal” olarak kurgulamakta ve “gerçek” yaşam koşullarını ideoloji ile birlikte sunmaktadır. Bu tanımlama ideolojiyi Marx ve Engels’in görüşüyle “yanlış bilinç” ten öteye götürmez. Ancak ilk paragrafta da ifade edildiği üzere Althusser, ideolojinin “yanlış bilinç” olarak algılanmasına karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre ideoloji, insanların zihinleri tarafından değil; kilise, cami, okul ve medya gibi, insanların düşüncelerini yönlendiren ve kendisini Devletin İdeolojik Aygıtları olarak tanımlayan bir yapı tarafından üretilmektedir.

Demek ki ideoloji, bireylerin var oluş koşullarını yönlendiren ilişkiler sistemi değildir. Bireylerin boyun eğerek yaşadıkları ve gerçek ilişkilerle kurdukları imgesel ilişkidir (Althusser 2014: 114-115). O halde ideolojinin hayali ilişki olarak tüm gerçekliği saf düşür ve kendi dışındadır. Marx’ın Alman İdeolojisi adlı eserinde “*ideolojinin tarihi yoktur*” demesi bu sebeptendir. Alman İdeolojisi’nde ideoloji tamamen negatif bir tezdır, çünkü (Althusser 2014: 66):

- Saf bir düşünce olarak ideoloji hiçbir şey değildir.
- İdeolojinin tarihi yoktur.

Birincisinde ideoloji bir düşünce olarak kabul edildiği için ideolojinin toplumsal ilişki üzerinde hiçbir etkisi yoktur. İdeoloji bu haliyle kabul edildiğinde ekonomik belirlenime sahip olamamaktadır. Althusser ikinci maddede Marx'ın "ideolojinin tarihi yoktur" tezini; "*ideolojinin kendine ait bir tarihi yoktur*" olarak değiştirerek yorumlamaktadır. Böylelikle Althusser, Marx'ın tezini kendi yorumlamaları çerçevesinde kabul etmektedir. Ona göre ideoloji, tarihin her alanında bulunan bir gerçeklik olarak yapı ve işleyişe sahiptir. Bu sebeple Althusser ideolojiyi toplumsal ilişkilerde işlevsel hale getirerek, üstyapıyı aktif bir merkez yapmaktadır.

Althusser'in "ideolojinin kendine ait bir tarihi yoktur" derken anlatmak istediği aslında şudur: İdeoloji Freud'un bilinçdışı kavramında olduğu gibi, insan toplumlarındaki işleyiş ve yapısının "dönüştürülemez" bir yapısıdır. İdeoloji, bir temsil sistemi olarak kendisini imgesel alanda var eder ve bu sebeple öznelere bilinçdışına etkide bulunur (Batuş vd. 2011: 109). Dolayısıyla Althusser, "ideolojinin kendine ait bir tarihi yoktur" düşüncesi ile Marx'tan ayrılmaktadır. Çünkü ona göre ideolojiler kendi dışında da bir tarihe sahiptir ve ideolojinin tarihi toplumsal biçimlenme içerisinde gelişen sınıf mücadelelerinin tarihine dayanmaktadır.

İdeoloji ile ilgili sunulan bir diğer tez ise, "*ideoloji maddi varoluşa sahiptir.*" tezidir (Althusser 2014: 73). Söz konusu kurulan hayali ilişki de maddi varoluşa sahiptir. İdeolojinin maddi olarak varoluşu beraberinde ideolojinin maddi sonuçlarını da getirmektedir. Althusser'in sistematiği düşünsel olanın maddi olanın içinde gerçekleşmesidir. Bu sebeple maddi olanla düşünsel olanı ayırmak mümkün değildir. Dolayısıyla bireylerin son kertede üretim ilişkileriyle kurdukları hayali ilişki ekseninde imgesel anlamda çarpıtmalar ve ideoloji içinde var oluşlarını sürdüren bireylerde ne olduğunu bilmek önemlidir.

Althusser bu iki tezden yola çıkarak "*ideolojinin dışında olup biten her şey, gerçekte ideolojinin içinde olup bittiğini, ideolojinin dışında olup bittiği sanılan şeylerin de ideolojinin içinde olduklarını*" savunmaktadır (Althusser 2014: 127). Yani ideoloji hiçbir zaman ben ideolojiyim demez ve ideolojinin dışında olabilmek için de bilimde olmak gerekir. Dolayısıyla Althusser, yanlış bilinci ideolojiyle, doğru bilinci ise bilim ile özdeşleştirmiştir (Althusser 2014: 201).

Sonuç olarak Althusser taslağını oluşturduğu ideoloji kuramını ekonomik yapı ve ilişkilerin dışında tutmaktadır. Ona göre "İdeoloji, insanlar ve onların

dünyaları ile arasında bir ilişkidir. Ya da bilinçsiz ilişkinin yansıtılma biçimidir. Söz gelimi felsefedir. Mantıksız ve kaynaşmış olabileceği için yanlışlığı ile değil, üzerinde toplumsalın olması ile bilimden ayrılır (Althusser 1995: 280)”.

Devletin İdeolojik Aygıtları

Althusser’in en önemli kavramsallaştırmalarından olan “Devletin İdeolojik Aygıtları” ve “Devletin Baskı Aygıtları” kavramları temel olarak Marx’ın altyapı-üstyapı metaforu, yeniden üretim ve Gramsci’nin rıza ve baskı arasındaki çözümlemelerine dayanmaktadır (Batuş vd. 2011: 91).

Devletin İdeolojik Aygıtı (DİA) tanımlamasını yapmadan önce Devlet ve Devletin Baskı Aygıtı kavramlarını açıklamak yerinde olacaktır. Devlet, Marksist gelenek başta olmak üzere diğer tüm klasik metinlerde açıkça baskı aracı olarak tanımlanmaktadır. O halde devlet, her şeyden önce, Marksist klasiklerin (Marx, Lenin...) *devlet aygıtı* adını verdikleri şeydir. Bu terim şunları kapsamaktadır: *ordu, polis, hapishaneler, mahkemeler ve uzmanlaşmış yardımcı birlikler*. Son aşamada ise bunların üzerinde *devlet başkanı, hükümet ve idare* (Althusser 2014: 45). Yani Althusser’in Devletin İdeolojik Aygıtları olarak tanımladığı kavram, aynı ideoloji tarafından yönetilmesine rağmen Devletin Baskı Aygıtlarıyla aynı şey değildir. Devletin Baskı Aygıtları adı üzerinde hiç olmazsa bile en son aşamada “baskı” kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Devletin Baskı Aygıtları, iktidarını “şiddet kullanarak” ilerletmektedir. Bu bağlamda Devlet, baskı aygıtlarıyla muhakeme edebilir, bir takım cezalar verebilir, kendi siyasi çıkarları için insanları saf dışı bırakmaya çabalayabilir.

Liberal teoriye göre devlet, siyasi idareyi nüfuz altında tuttuğu kamusal alanda bütün bireylerin kamu alanını düzenleme yetkisine sahiptir. Bu alanda devlet, baskı aygıtlarını kullanarak belirli bir düzeni tesis etmektedir. Liberal teorinin öngördüğü bir diğer görüş ise; siyasi idarenin fiili şiddet kullanabilme tekelinin toplumsal huzurun sağlanabilmesi için gerekli olduğudur. Bu bağlamda insanların suç işlediğinde cezalandırılıp hapse atılması, idam edilmesi veya nasıl öğretim üyesi olunabileceğine dair düzenlemeler devlete aittir.

Ancak siyasi iktidarın, belirli bir ideolojinin bir topluma totaliter biçimde nüfuz edip, etkileyip, tahakküm altına alma riski söz konusu olduğu için yani siyasal iktidarın, iktidarını kutsadığı alanın dışına çıkarak özel alanda bireyleri tahakküm altında tutma riski olduğundan, siyasal iktidarın bireyler üzerindeki kudreti burada sınırlanmaktadır. Dolayısıyla burada her bireye özel bir alan

yaratılmaktadır. Bu alanda bireyler istedikleri biçimde özgürlüklerini savunabilmekte ve özgürlüklerini savundukları alanda da siyasal iktidarın nüfuzundan korunmaktadırlar.

Devlet, kamusal alanda iktidarını kurarken bireylerin nasıl davranması ya da davranmaması gerektiği hususunda da Devletin İdeolojik Aygıtlarından yararlanmaktadır. O halde Devletin İdeolojik Aygıtları “ideoloji” kullanarak işlemektedir. Bu bağlamda Althusser, Devletin İdeolojik Aygıtlarını; “*Okul DİA’sı, Dinsel DİA, Hukuksal DİA, Kültürel DİA, Haberleşme DİA’sı, Siyasal DİA ve Sendikal DİA*” olarak belirlemiştir. Bu çeşitliliğe rağmen Devletin İdeolojik Aygıtlarının işleyişini belirleyen üst-yapı egemen ideolojidir. Anlaşıldığı üzere devlet, sınıf mücadelesinden ayrılarak egemen sınıfın egemenliğini sürdürmesi için bir araç haline gelmiştir (Althusser 2009: 104). O halde Devletin İdeolojik Aygıtlarında gerçekleşen ideoloji, “*egemen sınıfın ideolojisi olduğundan, devletin iktidarını elinde bulunduran ve doğrudan doğruya devletin baskı aygıtına buyurganca komuta eden ideolojidir*” (Althusser 2005: 122). Devletin İdeolojik Aygıtlarının egemen sınıfın ideolojisi olması aynı zamanda bu alanda sınıf mücadelesinin de olduğunun göstergesidir. Bu özellikleri ile Devletin İdeolojik Aygıtları, Baskı Aygıtlarından farklı olarak sömürülen sınıf ve eski egemen sınıfın görüşlerini daha özgür bir şekilde seslendirebildiği bir yapı ortaya koymaktadır. Bunun yanında sınıf mücadelesinin sahasının “*ideolojinin dışında bir yerde, alt-yapıda, sömürü ilişkileri olan ve sınıf ilişkilerinin temelini oluşturan üretim ilişkileri*” (Althusser 2014: 54) olduğu düşünüldüğünde Devletin İdeolojik Aygıtlarının işlevleri zihinlerde daha net olarak oturmaya başlayacaktır.

Althusser’in “Gelecek Uzun Sürer” adlı öz yaşam öyküsünde de belirttiği üzere aile, önemi değişmeyen en güçlü ideolojik aygıttır. Çünkü ona göre aile, “*her çağda kutsalın, dolayısıyla iktidarın ve dinin doğal yeri*” olmuştur. Ailenin bu çürütülemez gerçeği, onu devletin en güçlü ideolojik aygıtı yapmıştır (Althusser 1996: 112). Althusser için gerçek haz ve mutluluk sadece devletin *en ezici ve korkunç* ideolojik aygıtı olan ailenin hâkimiyeti altından çıktığında elde edilmektedir. Hiçbir sistemde yazılı olmasa da ailenin düzeni belirli kültürel kodlarla bir şekilde belirlenmektedir.

Feodal toplumlarda da kilise önemli bir ideolojik aygıttı. Bugün ise medya ve eğitim kurumları bu işlevi yerine getirmektedir. Bu kurumlar sisteme uygun işgücünün yeniden üretimini sağlamaktadır. Ancak bunu egemen ideolojiye

tabi olmayı ya da bu ideolojinin pratiğini elde tutmayı sağlayan biçimde yapmaktadır. Eğitim kurumlarında devlet, kendi menfaati adı altında bireyi nasıl bir birey olunması ile ilgili talim ve terbiye sürecinden geçirmektedir. Benzer şekilde medya da içinde bulunduğu pek çok ideolojik aygıtla gündelik hayatın hemen hemen her alanını tanzim etmektedir. Bu sebeple tüm baskı görevlilerinin, üretim ve ideoloji profesyonellerinin görevlerini rahat bir şekilde ve vicdanla yapabilmeleri için bu ideolojiyi benimsemesi gerekir (Althusser 2014: 40). Yani emek gücünün yeniden-üretim hâkim ideolojiye boyun eğişini ve bu “ideoloji” pratiklerinin yeniden ortaya çıkartılmasını sağlar. Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi büyük ölçüde, (baskıcı) devlet aygıtının “kalkanı” altındaki Devletin İdeolojik Aygıtlarının elindedir. Ancak hiçbir yeniden-üretim süreci tam olarak başarıya ulaşamaz, gerçeklik tarafından kesintiye uğratılan ve eksik kalan bir şeyler vardır. Bu sebeple egemen iktidar tüm toplumu tek bir ideoloji etrafında yekpare bir bütün haline getirmeyi hiçbir zaman başaramamıştır (Batuş vd. 2011: 106).

Toplum, bireylerden oluşur ve siyasal ideoloji, egemen ideolojinin bir parçasıdır. Diğer bir ifadeyle bireylerin her yerde bulunması, bize egemen ideoloji ile her an karşı karşıya olduğumuzu anlatmaktadır. Devletin İdeolojik Aygıtlarında hâkim olan ideoloji de egemen sınıfın ideolojisidir. Althusser’e göre “hiçbir sınıf Devletin İdeolojik Aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan, devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz” (Althusser 2014: 53). Bir ideolojinin sınıf işlevinden söz edildiğinde, hâkim olan ideolojinin egemen sınıfın ideolojisi olduğu ve egemenliğini yalnızca sömürülen sınıf üzerinde kurmasına değil, dünyayla yaşanan ilişkisini doğrulanmış ve gerçek olarak benimsetmek suretiyle kendini de egemen sınıf olarak oluşturmasına yaradığını anlamak gerekir (Althusser 2015: 288). Diğer bir deyişle Devletin İdeolojik Aygıtlarına bakarken bunların asıl işlevinin egemen sınıfın ideolojisini diğer sınıflara aktarmak ve bu hâkim ideolojiyi yeniden üretmek olduğunu açıkça görmekteyiz. Gramsci’ye göre de hiçbir ideoloji saf değildir.

Althusser’e göre Devletin Baskı Aygıtları kamusal alanda, Devletin İdeolojik Aygıtları ise özel alanda yer almaktadır. Bu bağlamda kiliseler, okullar, sendikalar, kültürel kuruluşlar vb. hepsi özel alandadır. Ancak Althusser “kamu” ve “özel” alan ayrımının burjuva hukukunun uygulandığı yerde ve burjuva iktidarından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Devletin meşruiyet alanı ise bu “kamu” ve “özel” alan ayrımının dışında kalmaktadır. Egemen sınıfın devleti

olan devlet ne kamusal ne de özeldir; aksine her türlü özel ve kamusal alanın ön-koşuludur (Althusser 2014: 51).

Bu durumda Devlet, Devletin İdeolojik Aygıtları ile Devletin Baskı Aygıtlarının devlet iktidarı çatısı altında bir araya gelmesidir (Althusser 2005: 116). Althusser'in bu kuramsal önerisine Gramsci açısından bakıldığında; Gramsci'nin *“sivil toplum ve politik toplum”* ayrımı ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Althusser, Batı Marksizminin önemli bir temsilcisi olan Gramsci ile pek çok konuda polemik geliştirmesine rağmen, devletin sadece baskı aygıtı olmadığı konusunda Gramsci'nin açtığı yoldan ilerlemektedir. Keza bu benzerliği *“bildiğimiz kadarıyla Gramsci, bu yolda ilerleyen tek kişidir... Ne yazık ki Gramsci, keskin fakat kısmi belirlemeler olarak kalan bu sezgilerini sistemleştiremedi”* (Althusser 2014: 49) diyerek onaylamaktadır. Dolayısıyla Althusser'in bu konuda genel görüşü Gramsci'nin fikirlerini sistemleştirmede başarılı olamadığı yönündedir ve bu sebeple Gramsci'nin açtığı yolda bayrağı devralmaktadır.

Althusser, bireyin Devletin Baskı Aygıtlarına maruz kaldığını bilmesinin mümkün olduğunun; ancak bireyin özel alanda hangi öznel işlevlere maruz kaldığını ve devletin bireyleri nasıl manipüle altına aldığını bilmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır. Althusser'in burada anlatmak istediği: bireyin kamusal alanda baskıya direnme hakkı varken, özel alandaki baskıya direnç gösterme hakkının olmadığıdır.

Althusser yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için şu uyarıyı da yapmaktadır: *“Salt devletin ideolojik aygıtı ve ya baskı aygıtı yoktur. Devletin her aygıtı baskı ve ideoloji kullanarak işler; ancak aralarında tek bir ayrım vardır. Bu fark, devletin hangi aygıtta öncelik vereceğidir”* (Althusser 2014: 52). Söz gelimi Devletin İdeolojik Aygıtları öncelikle *“ideoloji”* kullanır; ikincil olarak *“baskı”* kullanır. Bu noktada Althusser hukuk örneğini vermektedir. Hukuk, egemen sınıfın hukukudur ve egemen sınıfın inanç ve haklarına uygun olarak düzenlenmektedir. Ona göre hukuk, toplumda her ne kadar tüm sınıfları koruma altına almış gibi görünse de, temelde burjuva ideolojisini yansıtmaktadır (Althusser 1987: 60). Hukuk, bir yandan burjuva ideolojisini merkeze alırken diğer taraftan da yasalar ve kurallar koyarak temel ideolojiyi yansıtırken aynı zamanda bireyler üzerinde yaptırım da uygulamaktadır. Dolayısıyla aslında Devletin İdeolojik Aygıtları ve Devletin Baskı Aygıtları birbirinden keskin çizgilerle ayrılmayan, birbirine paralel giden aygıtlardır.

Bunlara ek olarak Althusser, siyasal partilerin Devletin İdeolojik Aygıtı olamayacağı görüşündedir. Çünkü partiler eğer Devletin İdeolojik Aygıtı olsalardı “sisteme” hapsedilecekler, “sistemin” yasalarına boyun eğecekler ve “devrimci” partiler de bu sistemi tamamen dışlamış olacaklardır (Althusser 2014: 15). Ona göre siyasal partiler, Devletin İdeolojik Aygıtlarından sadece belirli bir tanesinin “parçasıdır”; sözü edilen parça ise egemen sınıfın ideolojisidir. Althusser ilk önermesinde siyasal partilerin Devletin İdeolojik Aygıtı olamayacağı yönünde kesin bir yargıya sahipken; ikinci önermesinde Devletin İdeolojik Aygıtlarından sadece belli bir tanesinin parçasıdır diyerek ilk önermesini düzeltmektedir. Dolayısıyla Althusser, “devletin siyasal ideolojik aygıtı” olarak nitelendirdiği kavramın tam olarak anlaşılamadığını ifade etmektedir. Bu sebeple ilk olarak devletin siyasal aygıtı ve siyasal ideolojik aygıtı arasındaki epistemolojik ayrımın yapılması gerekmektedir. Bunlardan ilki devletin siyasal aygıtına (devlet başkanı ve doğrudan doğruya hükümet, idare); ikincisi ise ideolojik aygıtına dâhildir. Devletin siyasal aygıtı, devletin baskı aygıtının bir parçasıdır ve devletin siyasal aygıtı devlet aygıtı içinde yalıtılamaz. Devletin siyasal ideolojik aygıtı ise, belirli bir toplumsal düzene ait “anayasa” ve “siyasal sistem” dir (Althusser 2014: 16-17).

İdeolojilerin var olabilmesi temelde yeniden üretilebilmelerine bağlıdır. Çünkü ideoloji “ideolojik aygıtların içinde ve bu aygıtların pratiklerinde” vardır (Althusser 2005: 121). Yeniden üretimin ideolojik aygıtlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi egemen ideolojinin de var oluş koşuludur. Egemen ideoloji toplumun yaşam bilincini etkilediği ve belirlediği için, egemen sınıf toplumun bilincini istediği forma sokmaya çalışır. Bunun için de insanın bilincini ve bilinçaltını kontrol altına almanın yollarını ararlar. Okul DİA’sı bunun için en uygun yerdir. Okul, aile, medya, sendika vb. hepsi iktidarın hegemonyasını pekiştirmeye ve özneyi yeniden üretmeye aracılık etmektedirler. Marcuse’nin deyimiyle “tek boyutlu insan” formu yaratılmaya çalışılır.

Ancak egemen sınıf için hiçbir ideolojik aygıt vazgeçilmez değildir. İşlevini yerine getirmeyen ve sistemde boşluk yaratan ideolojik aygıtların etki gücü azaltılır ya da ortadan kaldırılır. Dolayısıyla sınıflar arasında meydana gelen mücadele ideoloji alanında da kesintisiz devam eder.

Son olarak Althusser, “Devletin İdeolojik ve Baskı Aygıtları” adlı eserinde devleti sınıf mücadelesine karşı daha “özerk” bir konuma koymaktadır.

Ancak “Kriz Yazıları” adlı eserinde devleti baskı aygıtı olarak tanımlamaktadır. O halde Althusser “Kriz Yazılarında” artık devleti sınıf mücadelesinden ayırmaktadır (Althusser 2009: 104). Çünkü devlet bunun için oluşturulmuştur. Devletin devlet olması ve iktidarını elinde bulunduran sınıfın aracı olması için sınıf mücadelesinden ayrı olması gerekmektedir (Althusser 2009: 113).

Özne Kategorisi

Althusser, kapitalist toplumlarda bireylerin her türlü arzu, istek, değer, beklenti ve tercihlerinin toplumsal pratikler tarafından oluşturulduğu görüşündedir. Burjuva toplumlarında her ne kadar birey kendi benliğiyle var olsa da egemen yapı tarafından bireye özne olma rolü empoze edilmektedir. Diğer bir deyişle özneler gerçek değildir; var edilmektedirler. Toplumsal yapı bireyleri öznelere dönüştürürken onların hem karakteristiklerini belirlemekte hem de onlara sahip olabilecekleri bir takım özellikler vermektedir. Çünkü her toplum kendi ideolojik yapısına uygun bireyler (özneler) yaratmaktadır.

Althusser, özne kavramının temellerini Lacan’dan almıştır ve Althusser’de özne kategorisi her çeşit ideolojinin kurucusudur. Althusser’e göre ideoloji bireyleri özne olarak çağırılmaktadır (Althusser 2014: 77). Dolayısıyla bu satırları yazan kadar okuyanlar da ideolojinin birer öznesidir. İdeolojinin var oluşu ve yeniden-üretimi öznelere bağlıdır. Althusser için ideoloji, bilinç ve bilinçdışı (tanıma ve tanımama) biçimidir; bireyler kendi yaşam koşullarıyla ilişkilerini bu biçim içinde hayali olarak yaşamaktadırlar (Althusser 2015: 18). Söz gelimi sokakta bir arkadaşınızla karşılaştığınızı düşünün. Ona selam verip elini sıktığınızda ideolojinin “tanıma” ritüelini yerine getirmiş oluyorsunuz. Dolayısıyla özne olarak bizler ideolojik tanıma ritüellerini hayatımızın her alanında yerine getirmekteyiz.

Althusser, özne’yi ele alırken Spinoza’nın “*insanlar kendi kölelikleri için sanki kurtuluşları için savaşıyormuş gibi mücadele eder* (Tractatus Theologico Politicus-Önsöz)” sözü üzerinde durmaktadır. Öznenin var olmak için bir ideolojiye gerek duyması Lacan’ın kavramıyla büyük Öteki (Özne) ve onun yasalarına olan bağımlılığa işaret etmektedir (Althusser 2008: 170). İdeoloji kuramının açık bir şekilde anlaşılabilmesi için de büyük Öteki ve özne ilişkisinin çözümlenmesi gerekmektedir. Özne, büyük Öteki’nin aynasında kendi varlığını bulabilmesi için çağrılmayı bekler. Özne’nin aynada kendini tanıması bir yanılısma, hayali tanımadır. Ancak bu hayali tanıma özneyi “yaşayan” hale

getirmektedir. İktidar ilişkilerinde bireyin “özne” haline getirilmesi ise, öznenin “itaat altına” alınması anlamına gelmektedir. Bu nedenle ideolojik birer özne olarak bireyler içinde yaşadıkları sistemin kendilerini pasif hale getirdiğini anlarsa, muhtemelen artık ona tahammül edemezler.

Althusser’e göre devlet aygıtlarının pratiklerinde bulunan ideolojik edimler önemli bir yere sahiptir. Zira öznenin ihtiyaçlarını oluşumunu sağlayan düşünceler maddi anlamda vardır. Bu durumla ilgili olarak Althusser iki tez ortaya atmaktadır. “... (a) her pratik ancak bir ideoloji yoluyla ve bir ideoloji çerçevesinde var olabilir; (b) her ideoloji özne aracılığıyla ve özneler için var olabilir” (Althusser 2014: 121). O halde özne üretim ilişkilerinde ve bu ilişkilerden oluşan ilişkilerin yeniden üretim sürecinde belirleyici olan ideolojinin oluşum ve etkinliğin merkezinde yer almaktadır.

İdeolojinin tarihinin olmayışı beraberinde öznelerin de tarihsiz olması önermesini getirmektedir. Althusser, “her türlü ideoloji, özne kategorisinin işleyişi sayesinde, somut bireyleri somut özneler olarak çağırır.” demektedir (Althusser 2014: 81). Althusser bu önermede, ideolojinin bireyleri “öznelere” dönüştürdüğünü ve bunu da “çağırma” dediği son derece kesin bir işlem yoluyla yaptığını anlatmaktadır. Bu sebeple Althusser için özne ideolojinin kurucu ögesidir. Buna dayanarak Althusser, ideolojinin temel işlevinin somut haldeki bireyleri tarih içerisinde zorunlu olarak özne haline getirmek (Althusser 1987: 74) olduğunu vurgulamakta ve toplumun bizleri ideoloji aracılığıyla “çağırıldığını” veya bize “seslendiğini”; bizleri eşsiz birer değer olarak görüp ismimizle hitap eder gibi görüldüğünü ifade etmektedir. Dolayısıyla ideolojinin var olması ile bireylerin özne olarak çağrılması aynı şeydir. Diğer bir ifadeyle ideoloji öznelere tıpkı bir annenin çocuğuna seslendiği gibi seslenmektedir. Lakin ideoloji hiçbir zaman ben ideolojiyim demediği/demeyeceği için bireyler ideoloji tarafından çağrıldığını fark etmez ve kendisini ideolojinin dışında sanır. Althusser’in bu görüşleri Foucault’un “özne-iktidar” anlayışı ile etkileşim içerisinde. Özellikle de Foucault’un bireyleri (özneleri) denetim altına almak için “kimliklendirerek” iktidarın bir parçası haline getirmesi Althusser’in özne kategorisi ile ilintilendirilebilir.

Bireylerin ideoloji tarafından özne olarak çağrılması ve öznenin de bu çağrılma yoluyla kendisini kendi yaşam pratiklerinin öznesi olarak sanmaları aslında ideolojik bir kurgudur. Bu noktada Gramsci’nin rıza kavramı devreye

girmektedir. Çünkü özne olarak çağrılan birey sistemin işleminde etkin rol oynamaktadır ve bu sayede egemen sınıfın iktidar mücadelesine yaramaktadır.

Althusser'e göre, bu seslenme süreci, mutlak bir Öznenin¹ sayısız özneye seslenmesidir. Ancak bireyler bu seslenmeye uyup uymamakta özgürdürler. Ona göre bu kadar çok dini öznenin var olmasının tek bir sebebi vardır: bir başka Özne'nin, Tek, Mutlak bir öznenin, yani Tanrı'nın var olmasıdır (Althusser 2014: 86). Althusser, düşüncesini daha net açıklayabilmek için bu sürecin göstergesi olarak Tanrı (Özne) ve kul (özne) arasında kurulan ilişkiyi örnek vermektedir. Böylece Tanrı'ya kulun köle olmasının önemi, Tanrı'nın her somut bireye özne olarak seslenmesi ile vurgulanmaktadır.

Bu bağlamda özne oluşumunda iki farklı tanımlamayla anlamlılık taşımaktadır. Bir taraftan özgür ve eylemlerinin bilincinde özne kavramına gönderme yapılmakta; diğer taraftan da bir başka Özne'ye bağlanarak kul ve köle olma yapısına gönderme yapılmaktadır. Birinci ilkeye bağlı olan ikinci ilke, her tür ideolojinin yapısında olan *ikili ayna teorisidir* (Althusser 2014: 87). Özne ile özne arasındaki ilişkinin ayna metaforuyla açıklanma sebebi; Özne ve öznenin birbirini tanıması ve öznelere özne olarak birbirini tanıyarak nihayetinde kendilerini tanımlarlarıdır.

Somut bireylerin mutlak Özne'ye tabi olarak somut öznelere çağrılması, çoğunlukla Devletin Baskı Aygıtları dışında gönüllü olarak öznelere kendi iradeleriyle gerçekleşmektedir (Althusser 2014: 89). Althusser'in bu ilişkiye dikkat çekerek vurgulamak istediği mutlak öznenin sahip olduğu ideolojik işlevin Devletin İdeolojik Aygıtları aracılığıyla yerine getirilmesidir. Althusser, somut bireylerin itaat altında kaldıkları ve emirlere boyun eğdikleri sürece ideoloji tarafından özne olarak çağrılmaya devam edilecekleri görüşündedir. Ona göre öznelere sadece tabi olmak için vardır ve ideoloji her türlü hedefine özne kategorisi sayesinde ulaşmaktadır.

Althusser'e göre "bireyler ideoloji için hep özne olarak var olmaktadır" (Althusser 2014: 83). Bu bağlamda Althusser'e göre çocuk, doğmadan önce bile zaten öznedir, annenin hamile kalmasından itibaren çocuk, kendisini bekleyen bir "aile ideolojisinin" biçimlenişi tarafından kararlaştırılmıştır. Söz gelimi seçim dönemlerinde partiler kampanyalarında "söz milletin", "siz buna değersiniz", "her şey sizin için", "hep birlikte aydınlık yarınlara" vb. politik sloganlar

¹ Althusser, tabi olunan özneyi büyük harfle yazarak sıradan öznelere ayırt etmiştir.

bireylerin özne olarak çağrılmasına yöneliktir. Bir başka örnek üzerinden incelediğimizde bireyin Atatürk rozeti takarak kendisini Atatürkçü düşünce sisteminin temsilcisi ve savunucusu olarak görmesi, futbol takımlarının taraftarlarının takımlarının renklerine uygun giyinerek kendisini üyesi olduğu takımın bir parçası hissetmesi bireylerin kendilerini ideolojik olarak konumlandırımlarıdır. Söz konusu bireyler bu sayede kendilerini belli bir ideolojik alanın öznelere haline getirmektedirler.

Althusser'in çağırma ve seslenme kavramları ile medya metinlerinin içeriklerinde de sıklıkla karşılaşmaktayız. Özellikle reklamlarla bireyler kendi yaşamlarına ilişkin bilgi edindikleri sanısına kaptırılarak özne olarak konumlandırılmaktadırlar. Çünkü reklamlar bireylere yani öznelere tükettikçe daha güçlü olacakları ideolojisi yansıtılmaktadır. Dolayısıyla medya metinleri aracılığıyla da öznelere kendilerini ait hissedebilecekleri bir ideolojik dünya yaratılmaktadır.

İdeolojik Öznenen Özgür Bireye

Althusser, öznenin ideolojiden kurtulmasının eleştirel teori tarafından gerçekleştirilebileceği ve öznenin sadece eleştirel teori ile özgürleşip aydınlanabileceğini öne sürmektedir. Özneler eleştirel teori ile kendi üzerine düşünmeye başlar, bu sayede bilinç biçimlerinin ideolojik anlamda yanlış olduğu ve ideoloji ile maruz kaldıkları zorlamaya kendilerini dayattıklarının farkına varırlar. Bireyler bu içinde buldukları durumu anladıklarında sahip oldukları gücü ve nesnelliği yitirerek ideolojik öznenen özgür bireye doğru adım atacaktadırlar. İşte bu noktada özgür birey, kendinin farkında olarak bilincini etkileyen bilinç dışı etkenlere son verecektir. Dolayısıyla burada bilincin olanaklılığı da söz konusu olabilecektir.

Bireyin Özerkliği

İdeolojiler bireylerin zihinlerine girerek onları özgür ve özerk olduğuna inandırmaktadır. Bunun için de ideoloji bireyleri önce öznelere dönüştürmektedir. Özne olarak bireyler, ideolojik süreçler tarafından biçimlenmelerine rağmen bunun farkında olmayarak kendilerini, sistemin ajanları olarak görmektedirler.

Günümüz modern toplumlarında daha önce de ifade edildiği üzere birey doğumundan itibaren toplumun baskıcı pratikleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Deyim yerindeyse çocuk cezalandırmamak için sisteme boyun eğmektedir. An-

çocuk çocuğun sisteme boyun eğmesi beraberinde uygarlığa karşı bir tepki ve öfke getirmektedir. Çocuğun bu noktada iki alternatifi bulunmaktadır: (a) toplumsal pratiklere boyun eğmek (b) bu pratiklere karşı çıkıp özgürleşmek. İlk alternatifte çocuk sisteme karşı çıkıp bir direniş gösterirse kendi doğrularını dile getirmeye çalışacak ve muhtemelen yalnız kalacaktır. İkinci alternatifte ise tıpkı Elisabeth Noelle Neumann'ın "Suskunluk Sarmalı"nda olduğu gibi birey, toplumsal pratiklere boyun eğerek ve toplumun doğrularını kabullenerek kendi doğrularını silecektir. Dolayısıyla birey kendi öznelliğini topluma teslim etmiş olacaktır. Özne böylelikle dışsal doğanın kendini köleleştirmesini kabul ederek kendi içerisindeki doğayı da boyunduruk altına almaktadır. Öyle ki "*Bireyin toplumda varlığını sürdürdürebilmesi için sistemin kurallarına uyması gerekmektedir. Çünkü bu yapı içerisinde bireyin artık kaçacak yeri kalmamıştır*".

Kapitalist toplumlarda ise yaşam sadece tüketime indirgenmiştir. Bu toplumlarda bireyin kendine ait var oluşu ve özerkliği yok olmak üzeredir. Hayat perspektifi, artık böyle bir hayat olmadığını gizleyen ideolojik bir düşünceye dönüşmüştür.

Günümüzde de özne olarak bireyler eğlenirken ya da dinlenirken hangi durumda olurlarsa olsunlar ideolojiden kaçamamaktadır. Çünkü Devletin İdeolojik Aygıtları her an iş başındır ve bu sayede öznelerin ideolojiden kaçışları engellenmektedir. Boş zamanlarda insanların neler yapması gerektiği ile ilgili onları yönlendiren mekanizmalar ile çalışırken yine onları yöneten mekanizma aynı şeydir. Althusser de daha önce ifade edildiği üzere benzer şekilde "özne gerek boş zamanlarında gerek çalışırken Devletin İdeolojik Aygıtlarına maruz kalmakta ve bu aygıtlar aracılığıyla sunulan ideoloji onların en mahrem köşelerine kadar işlemektedir" demektedir.

Bu sebeple modern kapitalist toplumlarda bireyin seçme şansı artmış gibi görünürken; birey aslında daha kapsamlı bir denetim mekanizmasının boyunduruğu altına girmektedir. Bu denetim mekanizması aynı zamanda kültürel yaşamın bir bileşenidir. Sadece içselleştirilerek rasyonel bir hale büründürülmüştür. Dolayısıyla bireyin burada kendini geliştirmesi ve özerk bireyler olarak toplumda var olması ertelenmiştir.

Bilincin Olanaklılığı

Althusser'e göre bilinç, özgür ve eyleyen bireylerin bilincidir. Althusser'in ideolojisi somut özneler için vardır ve özne daha önce de belirtildiği üzere

her türlü ideolojinin kurucu ögesidir. O halde birey sadece öznenin kurulduğu bu ideoloji ekseninde kendi bilincini gerçekleştirmekte ve genel ideolojiye tabi olarak kendiliğini kurmaktadır. Dolayısıyla Althusser’de özneler saf ve katıksız özneler değildir.

Althusser’e göre, toplumsal oluşumların yegâne ögesi olan ideoloji, özneler tarafından kullanılmaya başlandığı andan itibaren bilince aitmiş gibi görünür. Ancak o, öncesiz ve sonrasız olarak nitelendirdiği ideolojiyi, Freud’un bilinçdışı kavramından devralmıştır. Bu bağlamda Althusser, ideolojinin tarihsiz olmasını bilinçdışı ile olan ilişkisiyle açıklamaktadır (Althusser 2015: 67). İdeoloji tıpkı bilinçdışı gibi insanları yaşamlarında gerek uykuda gerek uyanırken ve hangi etkinlikte olursa olsun evrensel bir şekilde var olmaktadır (Althusser, 2008: 231).

Kendi bilincini geliştiren özne, genel (egemen) ideolojiden de etkilenerek hem gerçek hem de hayali bir ilişki oluşturmaktadır. Yani ideoloji bir bakıma öznelerin kendi dünyaları ile olan ilişkilerinin ifadesidir. O halde gerçek ilişki, Althusser’in ideoloji tanımlamasında savunduğu ilk teze (*bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları hayali ilişkinin tasarılanması*) dâhildir. Bir başka ifadeyle Althusser’e göre bir temsil sistemi olarak bunlar bilinç ile alakasız algılanan, maruz kalınan ve kabul edilen kültürel nesnelere.

İnsanlar tarihteki ve dünyadaki yerlerinin bilincine ideoloji içinde varmakta, dünya ile “yaşanan” ilişkilerini de bu bilinçsizlik içinde değiştirebilir ve “bilinç” diye adlandırılan bu yeni bilinçsizlik biçimini elde edebilir (Althusser 2015: 284).

Egemen sınıfın ideolojisi bireylerin davranışlarını ve bilinçlerini tahakküm altına aldığından, Devletin İdeolojik Aygıtları, bireyin bilincinde en gizli yerlere kadar yeniden-üretimi sağlamaktadır. Althusser’e göre insanların sınıf mücadelesinin bilincine Devletin İdeolojik Aygıtlarının içinde ulaşmaktadır. Çünkü ideolojinin var olduğu yer, fikirler ve önyargılar olarak görülmesine rağmen fikirler değil; fikirlerin taşıyıcısı olarak görünen yazılı (kitaplar) ya da sözlü (dersler, söylevler, vaazlar vb.) söylemlerdir (Althusser 2005: 121). Kısaca, Devletin İdeolojik Aygıtları, sınıf mücadelesinin sahnesidir. Dolayısıyla, Althusser’in ideolojinin var olduğu yer olarak tanımladığı yer tinsel ya da ideasal bir alan değildir. Aksine ideoloji kurumlarda ve bu kurumların pratiklerinde var olmaktadır (Althusser 2005: 121). Bu bağlamda Althusser, öznenin kendine ait

bilincinin olabileceği görüşündedir. Bu düşüncesini de Marx'ın düşüncelerine dayanarak sağlamlaştırmaktadır. Marx'a göre; “*Filozoflar şimdiye kadar dünyayı tanımlamakla yetindiler. Fakat önemli olan onu değiştirmektir*” (Althusser 2004b: 36). Althusser, toplumdaki çelişkileri fark edebilen ve devrimci bilinç geliştirebilen bireylerin onu değiştirebileceği fikrini Marx'ın bu düşüncesinden almıştır.

Althusser'e göre her şey altyapıda gerçekleşmektedir. Çünkü üstyapı son kertede belirleyen değil, belirlenendir. Dolayısıyla üstyapıda olup biten, altyapıda üretim ilişkileri ile üretici güç arasındaki ilişkiye bağlıdır. Althusser, Marx'tan farklı olarak üstyapıyı bir nebze de olsa altyapıdan özerkleştirdiği için Marx'ın yansıma teorisi bu noktada direk etkili olmamaktadır. Bu sebeple Devletin İdeolojik Aygıtlarında bilinç olanaklıdır. Çünkü sınıf mücadelesi Devletin İdeolojik Aygıtlarında kök salmıştır (Althusser 2014: 12).

SONUÇ

“Althusser'in Düşüncesinde İdeoloji, Özne ve Bilinç İlişkisi” adlı bu çalışmada, Althusser'in ideolojisi ve ideoloji içerisinde özne olarak konumlandırılan bireyin bilincinin olanaklı olup olmadığı irdelenmiştir.

Bu çerçevede ilk olarak Althusser'in ideoloji anlayışı ve geliştirmiş olduğu ideoloji teorisi çalışmanın konusuna uygun olarak değerlendirilmiştir. İdeolojinin bireylerin bilinçlerini nasıl ve ne ölçüde etkilediği, Devletin İdeolojik Aygıtlarında öznenin bilince nasıl ulaştığı ortaya konularak ideolojiden kurtulma yolları sunulmuştur. Akabinde hayatının her anında ideoloji içerisinde bulunan öznenin kendi bilincine sahip olmasının olasılığı tartışılmış ve sonucunda öznenin ideolojinin hayatındaki tüm etkilerine rağmen bilimle ve eleştirel teori ile kendi bilincine sahip olabileceğine ulaşılmıştır.

Althusser ideolojiyi özgürleştirerek onu tüm sınıfların katıldığı her yana yayılmış ve sürekliliği olan pratikler dizisi olarak yeniden tanımlamaktadır. İdeoloji, bireyler olmadan varlığını sürdüremez. Çünkü ideoloji her yana yayılmış pratikler olarak onların hayatının en gizli yerlerine bile sızmıştır.

Althusser'in en önemli kavramsallaştırmalarından biri olan “Devletin İdeolojik ve Baskı Aygıtları” çalışmada detaylı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda Devletin İdeolojik Aygıtları ve Devletin Baskı Aygıtları arasındaki farka dikkat çekilerek, ideolojik aygıtların bireyin özne olarak kurulmasında ne derece etkili

olduğu açıklanmıştır. İdeolojinin yeniden üretilmesini maddi anlamda yerine getirme işlevi olan aygıtların öznenin özerkliğini ilan etmemesi adına yeniden üretimi nasıl gerçekleştirdiği üzerinde durulmuştur.

Althusser, ideoloji içerisinde özne olarak kurulan bireylerin ideolojinin kendilerine seslenmesi sayesinde tanıma ve tanımlama yoluyla işlevlerini yerine getirdiklerini ileri sürmektedir. Buna ek olarak Althusser'in öznesi, egemen ideolojinin yeniden üretilmesinin de yegâne kaynağıdır. Başlangıçta düşünme gücü olmayan ve edilgen olan özne, kendisini yaşam pratikleri içerisinde eleştirel düşünce ile bilinçli hale getirmektedir. Althusser'in özne ve bilinç ile ilgili olan bu düşünceleri kaynağını Frankfurt Okulu ve Marx'ın erken dönem eserleri olarak adlandırılan yazılarından almaktadır.

Eleştirel düşüncenin savunucusu olan Frankfurt Okulu temsilcilerine göre birey, eleştirel düşünce sayesinde ideolojiyi geriletebilir ve bilinçliliğini elde edebilir. Dolayısıyla bu noktada bireyin kendiliği ve özerkliği ortaya çıkmaktadır. Marx'ın erken dönem yazılarında ise; birey, eyleyen somut bir insan olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak Marx da Frankfurt Okulu düşünürlerine benzer şekilde bireylerin farkında olmadan yaşamlarının her anında ideolojiye maruz kaldıklarını ve kendilerine dayatılan bu ideolojiden ancak eleştirel düşünce ile çıkabileceklerini söylemektedir.

Bu çerçevede Althusser, her iki görüşten feyz alarak Devletin İdeolojik Aygıtları içerisinde öznenin sınıf mücadelesinin farkına vararak devrimci bilinç geliştirebileceğini ifade etmektedir.

Sonuç olarak Althusser'in ideoloji kavramsallaştırmasında yalnız bilinç düzeyinde değil bilinç dışı tasarımların, kavramların ve fikirlerin de öznenin anlayışına bağlı olarak yapılandırıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Althusser'de ideoloji kavramı sanıldığı gibi bir yanılsama değil, gerçekle uyum göstermeyen anlamsal akıştır.

KAYNAKÇA

LOUIS, Althusser (1987). *John Lewis'e Cevap*, Çev. Ökmen M. V Yayınları, Ankara.

LOUIS, Althusser (1995). *Kapital'i Okumak*, Çev. Kanat A.C., Belge Yayınları, İstanbul.

LOUIS, Althusser (1996). *Gelecek Uzun Sürer*, Çev. Tümertekin A. Can Yayınları, İstanbul.

LOUIS, Althusser (2004). *Sanat Üzerine Yazılar*, Çev. Tümertekin A.-İlkgelen Z. İstanbul, İthaki Yayınları, İstanbul.

LOUIS, Althusser (2004). *Lenin ve Felsefe*, Çev. Aksoy B. – Tulpal E. – Belge M. İthaki Yayınları, İstanbul.

LOUIS, Althusser (2005). *Yeniden Üretim Üzerine*, Çev. Ergüden A.I., İthaki Yayınları, İstanbul.

LOUIS, Althusser (2008). *Psikanaliz Üzerine Yazılar Freud ve Lacan*, Çev. Keskinoglu İ., İthaki Yayınları, İstanbul.

LOUIS, Althusser (2009). *Kriz Yazıları Althusser'den Sonra Louis Althusser*, Çev. Tümertekin A. İthaki Yayınları, İstanbul.

LOUIS, Althusser (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yayınları, Çev. Tümertekin A. İstanbul.

LOUIS, Althusser (2015). *Marx İçin*, Çev. Ergüden I. İthaki Yayınları, İstanbul.

LOUIS, Althusser (1968) *Mayıs Olayları Üzerine Bir Mektup*, Çev. Belge T., Birikim Dergisi, 38-49

ETIENNE, Balibar (1991). *Althusser İçin Yazılar*, Çev. Tufan H., İletişim Yayınları, İstanbul.

ERNEST, Mandel vd. (2010). *Althusser'e Karşı Marx İçin*, Çev. Binatlı S.O, Yazın Yayınları, İstanbul.

NURDOĞAN, Rigel vd. (2011). *Kadife Karanlık 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar*, Su Yayınları, İstanbul.

Qari feriaghun BAT00R

AFGANİSTAN'DA CUMHURİYETİN KURULUŞU

Ömer DÖŞEMETAŞ

SADRAZAM LÜTFİ PAŞA'NIN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Ezgi ZENGİN

LOUIS ALTHUSSER'İN DÜŞÜNCESİNDE İDEOLOJİ, ÖZNE VE BİLİNÇ İLİŞKİSİ

İlyas AK

MUSTAFA ÇOLAK, KOMİTENİN RUHU TALAT PAŞA, YEDİTEPE YAYINEVİ,
İSTANBUL 2018, 388 S.

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

